

**ՍԵՖԵԿՅԱՆ ՇՐՋԱՆԻ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԵՎ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՇԽՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՈՐՄՆԱՊԱՏԿԵՐՆԵՐԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ.
ՄՈՒԼԱ-ՌՈՍՏԱՄ ՄԶԿԻԹԸ**

ՇԱՀՐԲԱՆՈՒ ԽԱՋԱՆ (ԻՐԱՆ)

Մոլա-Ռոստամ մզկիթն Ատրպատականի ամենաուշագրավ սյունազարդ մզկիթներից է, որի կառուցումը վերագրվում է Սեֆյան շրջանի սկզբի տարիներին (Շահ Թահմասփի թագավորության սկիզբը): Փայտը գլխավոր շինանյութն է համարվում այս շինության համար: Այդ փայտը պատրաստվել է բարդի ծառի բնից, որը սովորաբար շատ բարձր ու ուղղաձիգ է լինում, իսկ ծառի բունը հարթ է ու միատարր: Այն աճում է Ատրպատականի ամբողջ տարածքում և հեշտությամբ հասանելի է: Տեղանքի ցուրտ ու լեռնային կլիմայի պատճառով մզկիթը կառուցվել է փայտե սյուներով ու գերաններով և հարթ ծածկով: Այս մզկիթում օգտագործվել են փայտե սյուների երեք խումբ՝ առաստաղի փայտե գերանները, սյուները և կրող հիմնասյուները, որոնք բոլորն էլ զարդարված են: Մզկիթում նախատեսված են երկու «շաբեստան» (թարգմ.-իրանական ճարտարապետությանը բնորոշ՝ ծածկով ազատ տարածք): Գլխավոր շաբեստանում տեղադրված է 35 սյուն՝ 7-ական սյուներով 5 շարքերի տեսքով, իսկ փոքր շաբեստանում կամ կանանց պատշգամբում՝ 5 սյուն:

Այս թվերը ևս խորհրդավոր իմաստներ են: 40 թիվը, որը համարվում է մարգարեին հատուկ թիվը, մուսուլմանների համընդհանուր մշակույթում մեծ նշանակություն ունի և խորհրդանշում է պատրաստակամություն ու կատարելություն: 40-ը արարածների ու Աստծո միջև հեռավորությունն է, որով պետք է անցնել մարդու զարգացման ճանապարհին: Սուֆիզմի հետևորդները 40-օրյա մեկուսացման տարբերակով են առաջնորդվում, և, ըստ Օգոստինոսի, 40 օրը մատնանշում է կյանքի կատարելությունը:

Ատրպատականի մզկիթների, այդ թվում և Մոլա-Ռոստամ մզկիթի քառասուն փայտե սյուները մեկ դար անց օրինակ ծառայեցին հայտնի շինությունների համար, դրանցից են՝ Ղազվինի և Սպահանի Չեհել-Սոթունը (թարգմ.-բառացի նշանակում է քառասուն սյուներ) և Ալի-Ղափուի ապարանքը, և դա Սպահանի ոճի ու մեթոդի սկզբնավորման ու ձևավորման նախերգանքը դարձավ: Այս ծածկապատշգամբները (veranda) արվեստի, գեղեցկության ու հմայքի խորհրդանիշ են և, հակառակ երկար տարիների վաղեմության, դեռևս պատմության ուղեկիցն են՝ ժամանակին զուգընթաց:

Մոլա-Ռոստամ մզկիթի հարդարանքները՝ էսլիմի ու խաթայի նախշերով նկարչությունների, գեղեցիկ ձեռագրերով արձանագրությունների և «մողար-նաս» աշխատանքներով սյուների տեսքով, շունչ են տալիս մզկիթների մակերեսներին և կենդանի մաշկի պես ծածկում մզկիթը, ճարտարապետության հետ այնպես համասեռ միաձուլվելով, որ նրա բաղկացուցիչ մասն են համարվում և ոչ նրա վրա ավելացված: Ընդհանուր առմամբ, ամբողջ շինության մեջ կարելի է տեսնել երկու տեսակի փայտե հարդարանք՝ «մողարնաս» աշխատանքներ և փայտի վրա նկարչություն: Գույների օգնությամբ ևս կարող են լինել տարբեր պատգամներ: Դրանք կուսումնասիրենք առանձին տարբերակներով՝ հարդարանքի ու գույնի երկու կատեգորիաներով:

- Հարդարանքներ

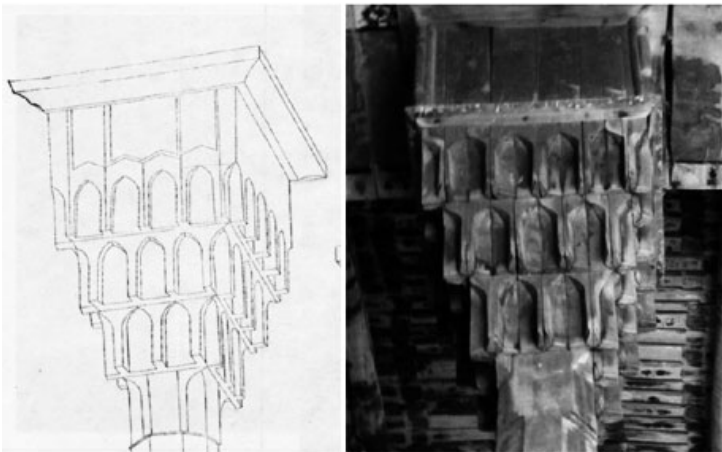
«Մողարնաս» աշխատանքներ

Մողարնասը փոխաբերաբար խորհրդանշում է Աստծո արարչագործության մեջ լույսի ողողումը, որը ջահի պես աղոթողների գլխավերևում ողորմության, հոգևոր ու բարոյականության լույս է սփռում, իսկ կորագիծը, որը նրա անքակտելի մասն է, ֆիզիկայի ու մետաֆիզիկայի միջև ընկած տարածությունն է, ինչն էլ մեկ այլ փաստ է նյութի ու ոչ նյութական աշխարհի սերտ կապի մասին:

Մողարնաս, փայտագործության աշխատանքներով զարդարված, փայտե նախահիմքով, նախշված ու դեկորատիվ, ուռուցիկ ու գոգավոր՝ կախված երկրաչափական ձևերով, աստիճանաձև և ատամնավոր փայտե ներդաշնակ ծավալային-դեկորատիվ խոյակների հիասքանչ երևույթը, բնական քարանձավների ստալակտիտների նմանությամբ, իրենց ապշեցուցիչ տեսքով ու գրավչությամբ, երևակայական շատրվանների պես վեր են խոյանում մզկիթի շաբեստանի հատակից և, բախվելով շաբեստանի առաստաղի հարթ մակերեսին, կրկնապատկվում է նրա ծավալը և ի վերջո միանում առաստաղի գունազարդ երկնականարին: Իրականում այս գեղարվեստական ու միստիկ ընթացքի մեջ, վեր խոյանալով երկրի հողային հատակից, առանձնահատուկ փառքով ու դրսևորմամբ իր կողմն է ձգում շաբեստանի առաստաղի տիեզերական երկնականարը՝ հայացքներն ուղղորդելով դեպի Բարձրյալը, և հասցնում փափագվող Կատարելության մոտ:

Այսպիսով, մեկ այլ ձևով ու կառույցով է դրսևորվում իրանական-իսլամական գեղարվեստական փիլիսոփայական-միստիկ մեկ այլ ստեղծագործություն, և երևան են գալիս փիլիսոփայական-միստիկ վեհ հասկացությունները փայտի, նախշի, գույնի և իսլամական աղոթավայրի նյութական զանգվածի

շրջանակներում: Կայունության հավասարակշռությունը հանգիստ է պահանջում, սակայն հումքը «մողարնասի» քանդակագործության հազար կողմերով հղկված մասնիկների շնորհիվ լուսավորվում է և վերածվում գոհարի ու մարգարտի՝ դառնալով թեթև ու թափանցիկ: Այս մողարնասները սյուների ցողունի հղկված ութանկյուն կտրվածքների թասերի, կիսաթասերի ու թիթեռնիկների կրկնությունից վերածվել են 12 առաջնային, 16 երկրորդական և 20 երրորդական թասերի (նկ. 1): Մողարնասները երկրաչափական կանոնավոր նախագծի հիման վրա շարվել են կողք կողքի կամ միմյանց վրա ծեծվել, և շատրվանի պես ներքևից վերև ավելանում է նրանց ծավալը՝ հաղորդելով բազմաքանակության մեջ միասնության իմաստը: Վերջին շարքի վերևում տեղադրված է մի խորանարդաձև արկղ, որի մեջ է տեղակայվել գլխավոր խոյակի բարձիկը: Մողարնաս աշխատանքներով սյուներում նկատվում են գեղեցկություն և կարգ ու կանոն, իսկ այդ երկու գործոններն էլ (գեղեցկությունն ու կարգն ու օրենքը) համարվում են աստվածային փառքի Երկինք սավառնելու գերագույն միջոցները: Ըստ Բուրքիարտի մեկնաբանության՝ ուրիշ ոչ մի խորհրդանիշ և նշան լույսի պես ի գորու չեն վեր հանելու աստվածային միասնությունը: Այդ նպատակով է, որ արվեստագետը մակերեսը զարդարում է ուռուցիկ ու ցանցավոր նախշերով, որպեսզի օգտագործի լույսը: Մողարնասը ևս ճշգրիտ ու նուրբ աստիճաններով լույսը կլանելու և տարածելու տարբերակ է:

Նկար 1. Մարաղեի Մոլա-Ռոստամ մզկիթի շաբեստանի սյան ծավալային ու մողարնաս աշխատանքով խոյակ

Նկարչություն փայտի վրա

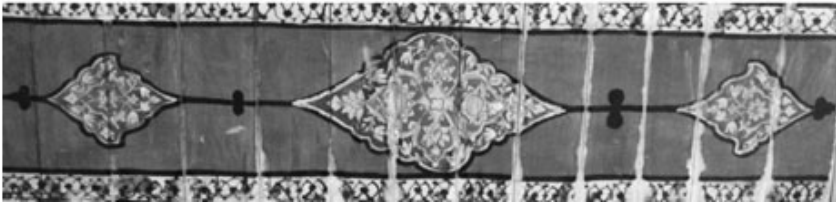
Առաստաղի փայտե մասնիկներն են՝ շերտաձողերը, գերանները և գերանը քողարկող արկղերը: Շերտաձողերը գերանների/արխիտրավների վերևի հատվածը ծածկող բարակ տախտակներն են: Գերանները ծածկող գերաններն են, արխիտրավները՝ փայտե հարթ առաստաղների ուղղահայաց ու զուգահեռ գերանապատումը, իսկ գերանը քողարկողներն այն փայտե խորանարդաձև արկղերն են, որոնք օգտագործվում են՝ ընդհանուր կրող գլխավոր հենասյուների հաստ բները կախովի ծածկով քողարկելու նպատակով (նկ. 2): Բոլոր այս հատվածները զարդարված են բազմազան նախշերով, էսլիմի ու խաթայի ոճի ծաղիկների ու թփերի գույնզգույն պատկերներով և գեղագրության նմուշներով: Այս մզկիթներում նկարչական երևույթն առանձնահատուկ բազմազանություն ու գեղեցկություն ունի, որը զուտ փայտի և առաստաղի հարթ ծածկույթի բաղադրիչ մասերի վրա է իրականացվել:

Նկար 2. Մարաղեի Մոլա-Ռոստամ մզկիթի առաստաղի շերտաձողերի, գերանների և գերանը քողարկող արկղերի վրա տեղ գտած բազմազան հարդարանքները

- Բուսական պատկերներով հարդարանքներ

Առաստաղի բոլոր մակերեսների վրա տեղ են գտել էսլիմի, խաթայի, Շահաբասյան, թուրինջյան հարուստ և գույնզգույն հարդարանքներ՝ փայտի վրա նկարչական խիտ աշխատանքներով: Առկա նախշերն ու պատկերները վերցված են տարածաշրջանի ծաղիկներից ու թփերից, բնական բույսերից՝ արքստրակտ ոճով (նկ. 3):

Նկար 3. Մարաղեի Մուլա-Ռուստամ մզկիթի առաստաղի շերտաձողերի վրա պատկերված բուսական նախշերը

Ծաղիկը խորհրդանշում է բնության գեղեցկությունն ու Աստծո հմայքը և իսլամական արվեստում այն գաղտնաբառն է, որի բովանդակությունն ու իմաստը նույնականացնում է ցանկալի կատարելությունը և մարդու հոգին, որը ժամանակ առ ժամանակ անպարկեշտ խնդիրների գերին է դառնում, առաջնորդում է դեպի արարչագործության սրբազան էությունը և իր ներքին հասկացությունների բազմազան կողմերի խորքում մարդկային գեղարվեստական պատկերացմամբ բյուրեղացվող ինտուիցիայի միջոցով գեղարվեստական ստեղծագործությունները կապում է կյանքի բարձրագույն արժեքների և ոչ նյութական կյանքի հետ: Կրող մույթերի ստորին մասերը, որոնք հարթ ու ավելի ընդարձակ մակերեսներ ունեն, հարդարված են մեծ թուրինջի նախշերով և թուրինջի սիմետրիկ փոքր գլխիկներով, որոնք միացած են թուրինջի երկու կողմերին (նկ. 4):

Նկար 4. Մարաղեի Մուլա-Ռուստամ մզկիթի կրող մույթերը քողարկող արկղերի տակի թուրինջի պատկերը

Մեծ թուրինջների, ինչպես նաև թուրինջների սիմետրիկ գլխիկների մեջ ամփոփվել են չորս էսլիմի ութ թերթիկներով ծաղիկներով, Շահաբասյան բացված ծաղիկներով, ինչպես նաև էսլիմյան ծաղիկներով ու բույսերով: Թուրինջն

աչքը պատկերում է որպես ազատություն դեպի անորոշ ոլորտ: Շահաբասյան ծաղիկները, օժտված լինելով ծաղիկների բոլոր հատկություններով և ցանկացած զարգացում ընդունելու կարողությամբ, խաթայի ոճի ծաղիկներից ամենաճկուն ծաղիկն է, որն ունի 7, 8 և 10-ական ծաղկաթերթիկներ¹:

Արկղերի տակ նկարված թուրինջների երկու կողմերի եզրերում պատկերված է էսլիմյան մի բարակ երիզ, որի բոլոր էսլիմի կորագծերն ուղղորդված են մի կողմից դեպի ներս, մյուս կողմից դեպի անսահմանություն, և դա վկայում է արվեստում հավերժական վարքագծի մասին: Էսլիմի կրկնությունը վկայում է նյութական աշխարհից մարդու ձերբազատման և դեպի Երկինք նրա համբարձման մասին, թեև կարող է նաև ցանկության ու ոգևորության վառ պատկեր համարվել: Էսլիմին իր բարդության պատճառով ինքնին խորհրդավոր ու նյութականից վեր էակ է (նկ. 5): Ըստ Բուրքհարտի՝ միայն մշակված նախշերի պատկերներով բուսական հարդարանքներն են դասվել սրբազան արվեստի շարքում: Նա մզկիթների պատերի վրա պատկերված նուրբ էսլիմիները համարում է հեջաբի (ծածկի) խորհրդավորության խորհրդանիշ: Էսլիմին մուսուլմանի համար ընդամենը արվեստի ստեղծագործության հնարավորությունն է՝ առանց պատկերի մշակման: Այլ այն անմիջական միջոց է՝ պատկերը կամ մտքերի համակարգում պատկերի հետ համընկնող ցանկացած բան վերացնելու համար, ճիշտ այնպես, ինչպես Ղուրանի որոշ խոսքերի հանգով ու ռիթմով կրկնությունն է վերացնում երազանքների ու ցանկալի թեմայի

¹ Իսլամում միստիկ փուլերը բաղկացած են 7 աստիճաններից ու դիրքերից և սուֆիստների համար մեծ արժեք է ներկայացնում 7 թիվը: Թվում է, թե յոթ փուլերից բաղկացած ուղին կրոնների աշխարհում ամենաընդհանուր գաղափարներից է, անկախ դրանից, թե միստիկ վերելքի 7 քայլերի մասին խոսում է Ռոյզբրուքը /Ruysbroek/, թե մենք հանդիպում ենք իրանցի բանաստեղծ Աթթարի մոտ, երբ չափածոյի է վերածում հոգու հավաքների ուղևորությունը՝ «Ես»-ի 7 կիրճերով... Իսլամը ևս կարևոր դեր է վերագրում 7 թվին: Տեսական միստիկայում դեպի աստվածային գահ համբարձվելը հնարավոր է աստվածային շնորհի և յոթ փուլերից անցում կատարելու շնորհիվ: Իսկ սիմվոլագիտության մեջ այն խորհրդանշում է մեծ աշխարհը և այլն: 8 թիվը երջանկության խորհրդանիշն է: Միջնադարի գերմանացի լեզվաբան Գրնոյթը նշում է. «Ութը թիվը՝ որպես առաջին ամբողջական խորանարդը, մեր մարմնի և հոգու մեջ պատկերում է հավերժական երջանկության խաղաղությունը»: Մուսուլմանները հավատում են 7 դժոխքներին ու 8 դրախտներին, քանի որ Աստծո ողորմությունն ավելին է, քան՝ Նրա զայրույթը: Եվ վերջապես 10 թերթիկներով Շահ Աբբասյան ծաղիկն իր ծաղկաթերթիկների արանքում ներկայացնում է միստիկ ապրելակերպը: Քանի որ 10 թիվը վկայում է մեծ քանակի դեպի միասնություն վերադարձի մասին: Աբուսաիդ Աբուխեյրի մշակած սուֆիստների ամենահին կանոնադրությունը բաղկացած է 10 մասից և աշխարհն արարվել է 10 բառով:

վրա մտածողության կենտրոնացումը: Միևնույն նախշանյութերի կրկնությունը, գծերի բոցանման շարժումը և ուռուցիկ կամ գոգավոր ձևերի դեկորատիվ հավասարությունը, որոնք հակադարձ տարբերակով նման են իրար, ավելի են ամրապնդում ու հզորացնում այդ ազդեցությունը: Հոգին այնպես, ինչպես դիտարկում է ճաճանչող ու բոցավառ ալիքները և քամուց դողացող տերևները, ծերբազատվում է իր ներքին պատկանելություններից, այսինքն՝ կրքի ու ցանկասիրության կուռքերից և, ինքն իր մեջ օրորվելով, գտնվում է անաղարտ վիճակում և վերածվում խորասուզված էության:

Նկար 5. Մարաղեի Մուլա-Ռոստամ մզկիթի կրող մույթերը քողարկող արկղերի տակի երիզների էսլիմի նախշերը

Եվ ի վերջո՝ էսլիմին խորհրդանշում է մարդու արարումը, որը մոլորյալ էր աշխարհում, և հարատև անսահման ուղու վրա վերադառնում է իր իսկ էությանը և միասնության աշխարհ: Փայտյա արկղերի կողքերը զարդարված են միմյանց շաղկապված բուսական պատկերների և էսլիմի պարուրազարդ ծաղիկների ու թփերի հարդարանքներով, որոնք վկայում են մտածողության հանգավորված ու ռիթմով աշխատանքի ու ձգտումների գալարի մասին, և որոնք համալրվում են իրար շղթայված համահանգավորումներով ու շրջադարձներով:

- Գույնը

Եթե սպիտակ գույնը խորհրդանշում է անորոշ միասնությունը, ապա լույսից ստացված գույները խորհրդանշում են բազմաքանակության մեջ միասնությունն ու միասնությունից բազմաքանակության կախվածությունը: Ուսումնասիրվող մզկիթի հարդարանքներում օգտագործված գույներն են սևը, սրճագույնը, նարնջագույնը, կանաչը կամ այդ բոլորի համակցությունը՝ սրճագույն ֆոնի վրա: Բոլոր պիզմենտները (գունանյութերը) բնական հիմք ունեն (հանքային, բուսական, կենդանական և մետաղների օքսիդ): Մզկիթում օգտագործված սառը գույները, օրինակ՝ մուգ կանաչը, հակադրվում են տաք գույներին, որոնք մզկիթի փայտերի գույներին մոտ երանգներ ունեն: Սուֆիները

դեպի Աստված տանող վարքագծի և իրենց հոգևոր ճանապարհորդության փուլերի ընթացքում նշում են որոշակի գույներ: Այսպիսով, սև գույնը (որն առաստաղի վրա հաճախ նկատվող գույներից է) նրանց իմաստաբանությամբ մատնանշում է հոգիների ու մարմինների մեծ քանակի ու որոշակիության կարգը, կանաչը վերագրվում է բացարձակ կատարելությանը, որը միավորված կլինի ճշմարիտ միասնությանը: Կանաչ գույնը իսլամում բոլոր չորս գույներից վսեմագույնն է համարվում, քանի որ նաև մյուս երեք գույների գրավականն է: Դեղինն ու կապույտը միասին առաջացնում են կանաչի չափավոր խառնուրդը, որի հաջորդ նկատելի երանգավորումը կարմիրն է: Կանաչը այն երկու բնատուր տիրույթով, որոնք են՝ անցյալը կամ սկզբնակետը (կապույտ) և ապագան կամ հավերժությունն (դեղին) են, և իր հակառակ երանգի հետ, այն է՝ կարմրավուն ներկան, խորհրդանշում է հույսը, բեղմնավորումն ու հավերժականությունը: Համաձայն Հանրի Քրեբենի մեկնաբանության՝ «իսլամական միստիկայում» գույները միստիկ-խորհրդապաշտի համար վերածվում են ցուցանիշի, որպեսզի դրա միջոցով դատավոր դարձնի իր լուսավոր-միստիկ կարգավիճակը:

Ա Մ Փ Ո Փ ՈՒ Մ

Հոդվածում քննության են առնվում Սեֆևյան շրջանի սկզբի տարիներին (Շահ Թահմասփի թագավորության սկիզբը) կառուցված՝ Ատրպատականի ամենաուշագրավ սյունազարդ մզկիթներից մեկի՝ Մոլա-Ռոստամ մզկիթի հարդարանքն ու դեկորատիվ նախշերը: Հեղինակն ամբողջ շինության մեջ առանձնացնում է երկու տեսակի հարդարանք՝ «մոդարնաս» աշխատանքներ և փայտի վրա նկարչություն, ուսումնասիրում դրանք առանձին-առանձին, այնուհետև բացահայտում գույնի դերը:

Բանալի բաներ - Մոլա-Ռոստամ մզկիթ, «մոդարնաս» աշխատանքներ, փայտի վրա նկարչություն, գույն:

ИЗУЧЕНИЕ ОРНАМЕНТОВ ОБЩЕСТВЕННЫХ И РЕЛИГИОЗНЫХ СООРУЖЕНИЙ СЕФЕВИДСКОЙ ЭПОХИ. МЕЧЕТЬ МОЛЛА-РОСТАМ

ШАХРБАЛУ ХАЗАН (ИРАН)

В статье рассматриваются оформление и декоративные украшения мечети Молла-Ростам – наиболее интересной колонной мечети Атрпатакана, созданной в первые годы Сефевидской эпохи (начало правления Шаха Тахма-

сиба). Автор во всем здании выделяет и по отдельности изучает два типа украшений: работы “мохарнас” и роспись по дереву, затем говорит о той роли, которая отводится в них цвету.

Ключевые слова – мечеть Молла-Ростам, работы “мохарнас”, роспись по дереву, цвет.

STUDY OF THE FRESCOS AT PUBLIC AND RELIGIOUS BUILDINGS OF THE SAFAVID ERA: THE MOLA-ROSTAM MOSQUE

SHAHRBANU KHAZAN (IRAN)

The article examines the decoration and ornamental art of one of the most significant pillared mosques, the Mola-Rostam, created in Atropatene province, during the first years of the Safavid period (the beginning of Shah Tahmasb's rule). In the whole building, the author distinguishes two types of decorations, the Mogharnas works and the art painting on wood, studies them one by one, then discloses the role of color.

Key words – The Mola-Rostam mosque, Mogharnas works, art painting on wood, color.